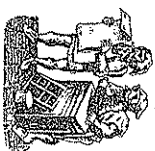

Paul Guyer

KANT

Πρόλογος - Ἀπόδοσις
Τῶργος Μαγαρκός

EKAΘΕΙΣ CUTENBERG

του όσον αφορά στην άναγκαστική έπιβολή δικαίων καθήκοντων στήλξεται, όπως προελέχθη, στον ισχυρισμό ότι τὰ έμπόδια σέ ό,τι έμπόδιζε την έλευθερία είναι (λογικώς συνεπή με την έλευθερία συμφωνα με καθολικούς νόμους) (ό.π., Εισαγωγή §D, 6:234). Αυτό η είναι σαφής άπόπειρα νά δοθεί ή θ.κ.ό έρεισμα στις άναγκαστικές κυρώσεις.

Έτοιμένως, σύμφωνα με την ώς άνω έρμηνεία, δικαϊκά δικαιώματα είναι άπλώς οι υποχρεώσεις μας που προκύπτουν από τη θεμελιώδη άρχή της ήθικότητας και πληρούν τὰ κριτήρια άναγκαστικής έφαρμογής, ενώ ήθικα δικαιώματα είναι όσα δέν πληρούν τὰ ένδονα κριτήρια. Κατά την έρμηνεία αυτή, θά ήταν δυνατή ή συστηματική συναγωγή όλων των καθήκοντων και θά υπήρχε συστηματική βάση για τη διαίρεσή τους. Στην πραγματικότητα μάλιστα, ή βάση για τη διαίρεση των καθήκοντων θά ήταν έντελει ή ίδια με τη βάση για τη συναγωγή τους, τουτέστιν ή ίδια ή άρχή της ήθικότητας. Η άπαιτήση νά υπάξει ήθικη βάση για την έπιβολή οιασδήποτε άναγκαστικής κύρωσης, και ειδικά ή άπαιτήση για τέτοια κύρωση νά διαφυλάσσει όντως την ίδια την έλευθερία, προφανώς προκύπτει άμεσα από την άρχή ότι ή έλευθερία κάθε προσώπου θά πρέπει νά είναι άυτοσκοπός. Όστόσο, ή πρόσθετη άπαιτήση ότι μπορεί νά υπάξει άναγκαστική κύρωση μόνο όταν μπορεί νά υπάξει άποτελεσματική κύρωση είναι δυνατόν νά θεωρηθεί έπίσης ώς μέρος της ίδιας της ήθικότητας, αφού όσον αφορά στην έλευθερία, ή ίδια ή έπιβολή άπαιτείται έπιτάσσει τη διαίρεση άνάμεσα σέ άναγκαστικά έπιβαλλόμενα καθήκοντα και σέ καθήκοντα που δέν είναι δυνατόν νά έπιβιβάζονται άναγκαστικά, άλλα άπλώς δικαιολογούνται από τον σεβασμό προς τόν καθήκον.

Στη Μεταφυσική των Ηθών ό Κάντ παρουσιάζει τὰ δικαϊκά καθήκοντα πριν από τὰ άρετικά, επειδή τὰ πρώτα είναι ύποσύνολο των τελείων καθήκοντων, που προηγούνται των άτελών στην άρχική αξιολόγησή του — πράγματι, τὰ δικαϊκά καθήκοντα είναι άπλώς ύποσύνολο των τελείων καθήκοντων προς τους άλλους. Όστόσο, μόνο και μόνο έπειδή ή συζήτηση των δικαϊκών δικαιωμάτων από τόν

10. Βλ. ειδικά *GOA*, π.χ. 6:45, 47, 49 σημ., 50, 62 & 66.

Κάντ είναι πιο έκτελης και, κατά κάποιον τρόπο, πιο δυσνόητη από τη συζήτηση σχετικά με τὰ άρετικά καθήκοντα, στη συνέχεια του παρόντος Κεφαλαίου θά εξετάσουμε τὰ άρετικά καθήκοντα και θά άφαιρώσουμε ιδιαίτερο Κεφάλαιο, τó έπίμενο, στα δικαϊκά καθήκοντα, που άποτελούν τó μέσο με τó όποίο ό Κάντ έκθέτει τη δικαϊκή και πολιτική φιλοσοφία του. Πρώτα, όμως, πρέπει νά διαγράψουμε τὰ ειδικά άρετικά καθήκοντα από μια πιο γενική έννοηση της άρετής, την όποία εισηγείται έπίσης ό Κάντ.

Η Γενική Υποχρέωση της Άρετής

Ηθικά είναι τὰ δικαιώματα που δέν μπορούν νά έπιβιβάζονται άναγκαστικά και που άφορούν στη διαφύλαξη και στην προσταγή της έλευθερίας των προσώπων νά θέτουν και νά επιδιώκουν σκοπούς.¹¹ Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για δικαιώματα της έλευθερίας με διπλή σημασία τού όρου: στοχεύουν στη διαφύλαξη και στην προσταγή της έλευθερίας τού πρώττεν' έφσον, όμως, δέν μπορούν νά είναι άντικείμενο άναγκαστικής έπιβολής, πρέπει νά είναι έπίσης άντικείμενο έλευθερης βούλησης, ή τó κίνητρό τους δέν πρέπει νά είναι άλλο παρά μόνον ό σεβασμός προς τόν ήθικό νόμο ή προς τó θεμέλιό του, την αξία της άθρόπινης ιδιότητας. Ο Κάντ τó εκφράζει αυτό με τó νά έντάσσει στα ήθικα δικαιώματα τόσο τὰ ειδικά άρετικά και ήκοντα (*Tugendpflichten*) όσο και τη γενική ύποχρέωση της άρετής (*Tugendpflichtung*), «τόν σεβασμό προς τó νόμο ώς τέτοιον» (*MH*, «Θεωρία της Άρετής»), Εισαγωγή, 6:410). Η ένδονω ύποχρέωση άντικατοπτρίζει την κοινή χρήση τού όρου «ένάρετος»: όταν χαρακτηρίζουμε κάποιον («ένάρετο»), βεβαίως νομίζουμε την καθάρτητα των κινήτρων του. Ο Κάντ κάνει άκριτές σημειώσεις έπισημάνσεις σχετικά με την άρετή ύπ' αυτή την έννοια. Πρώτον, σέ λογική συνάφεια με τόν πρότερο ισχυρισμό του πως μια άγαθή βούληση είναι τó μόνο πράγμα που αξίζει την εκτίμησή μας, τονίζει

11. Ο Allen W. Wood τονίζει ότι ό Κάντ σχεδόν πάντοτε με τόν ίδιο τρόπο συνάγει τὰ άρετικά καθήκοντα από τόν κανόνα ότι ή άθρόπινη ιδιότητα είναι άυτοσκοπός και όχι από τόν κανόνα περί καθολικού νόμου. Βλ. A.W. Wood, *Kant's Ethical Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), σσ. 139-50.

ὅτι πραγματευτική ἀξία ἔχει μόνο τὸ νὰ ἔχει κανείς ὡς κίνητρο τὸν «σεβασμὸν γιὰ τὸ δίκαιον» (6:390). Τονίζει κατόπιν ὅτι στις πραγματευτικές προειρτάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ἠπαρέχης, ὅπου εἰμάστε πάντοτε ἀνοήγχοι στὸν πειρασμὸν νὰ μὴν ἀκολοθοῦμε ὅσα ἡ ἠθικὴ ἐπιτάσσει, ἡ ἀρετὴ ὑπὸ τὴν ὡς ἄνω ἐννοία ἐκφράζεται μετὰ τῆ μορφῆ ἀντίστασης στὸν πειρασμὸν καὶ ἄρα ὡς μιὰ μορφὴ αὐτοπεριορισμοῦ: «Ἡ ἀρετὴ, ἐπιμέλως, εἶναι ἡ ἠθικὴ δύναμις τῆς βούλησης ἐνὸς ἀνθρώπου ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐπιτέλεση τῶν καθήκοντων του, ἕνας ἠθικὸς περιορισμὸς μὲς τοῦ αὐτονομικοῦ ἀόρου του, στὸ βαθμύνομο» (6:405). Τονίζει ἐπίσης ὅτι δὲν μπορεῖ παράγματο νὰ ἀναμείνεται πὼς οἱ ἀνθρώποι θὰ ἀνθίστανται στὸν πειρασμὸν νὰ ἀναμείνεται περίπτωσι, ἢ τουλάχιστον δὲν μπορεῖ νὰ ἀναμείνεται νὰ ἀναμείνεται πάντοτε ἀπὸ ἐντελῶς καθαρά κίνητρα, ἔτσι ὡστε, ἀπὸ μιὰν ἀποψη, τὸ γενικὸ καθῆκον τῆς ἀρετῆς εἶναι ἀτελεές καθῆκον: τὸ καθῆκον νὰ προσπαθοῦμε ὡστε τὰ κίνητρά μας νὰ εἶναι ἀκόμῃ καθαρότερα, σὲ σύγκρισή μετὰ ὅ,τι ἔχουμε κατορθώσει προωτέρω. Κατὰ τὸν Κάντ, «τὸ καθῆκον ἐνὸς ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸ του νὰ ἀυξάνει τὴν ἠθικὴν ἢ τελειότητά του» εἶναι «ἐνα στένω καὶ τελειο καθῆκον ὅσον ἀφορᾷ στὴν ποιότητά του». Ὑπάρχει ἕνας μόνον εἰδικὸς τρόπος νὰ εἰμάστε ἠθικῶς τέλειοι, καὶ συγκεκριμένα: νὰ πράττουμε ἀπὸ σεβασμὸν πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο ὡς τέτοιον — «εἶναι ὁμῶς εἰρὸν καὶ ἀτελεές ὡς πρὸς τὸν βαθμύ, λόγῳ τῆς εὐπειρίας» (*fragilities*) τῆς ἀνθρωπίνης φύσης» (MH, «Θεωρία τῆς Ἀρετῆς» §§21-22, 6:446). Τὸ ὅτι ὁ Κάντ ἐπιμένει στὴν καθαρότητα τῶν ἠθικῶν κινήτρων μπορεῖ νὰ δημιουργήσει τὴν ἐντύπωση πὼς οἱ ἀνθρώποι πρέπει νὰ κλίνονται μετὰ ἕνα αὐστηρὸ κανονιστικὸ πρότυπο. Ὡστόσο, οἱ ἐπισημάνσεις πού μὴν ἀναφέραμε ἀφῆρουν νὰ ἐνωθεῖ μιὰ πὸ γεναιόδωρη προσέγγισή στὴν ἀνθρωπίνην ἀρετὴ: κερδίζουμε ἐκτίμησή γιὰ τὴν καθαρότητα τῶν κινήτρων μας, ἀλλὰ ὄχι ἀπαξία, καὶ κατὰ ἕσασονα λόγῳ τιμωρία, γιὰ τὴν τόσο συνηθισμένη ἐλαψιή, ἀπλῶς, καθαρότητάς τῶν κινήτρων μας: ἀπαξία μὴς ἀποδίδεται μόνο γιὰ κακὴς πράξεις, ὄχι γιὰ μὴ-καθαρά κίνητρα. Ἐπιπλέον, ἀφοῦ ἡ ἀρετὴ εἶναι κάτι πού ἀγωνιζόμαστε νὰ κατακτήσουμε, καὶ ὄχι κάτι πού κατορθώνουμε νὰ ἐπιτύχουμε πλήρως, κερδίζουμε τὴν ἐκτίμησή γιὰ τὴ δύναμὴ τῶν προσπαθειῶν μας, ὄχι γιὰ τὴν πληρότητα τοῦ ἐπιτεύγματος μας. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἕνα ἀπάνθρωπο κανονιστικὸ πρότυπο,

ἀλλὰ κάτι πού ἐκκείει στὸ πρόσωπό μας τὸν ἔπαινο γιὰ τὴ δύναμὴ τῶν προσπαθειῶν μας, ἐκὼ μὴς ὑπενθυμίζει ὅτι μποροῦμε πάντοτε νὰ ἐπιτύχουμε κάτι καλύτερο.¹²

Τέλος, ὅπως ὁ Κάντ καθιστᾷ εὐθύς ἐξαρχῆς σαφές στὴ *Μεταφυσική τῶν Ἠθῶν*, ὅλα τὰ εἰδικὰ καθήκοντα, ἐπιμέλως καὶ τὰ δίκαια καθήκοντα, καθὼς καὶ τὰ εἰδικὰ ἀρετικὰ καθήκοντα, μπόρουν ὅλα νὰ τηροῦνται μετὰ βία τὸ σεβασμὸν πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο καὶ μόνον. Μπορεῖ νὰ μὴς ὀρθῶν στὴν ἐκπλήρωσή τῶν δικαίων καθήκοντων μας ἐξωτερικὰ, ἀναγκαστικὰ κίνητρα, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπαράτρητο. Τὸ δίκαιὸ σύστημα δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τοιοῦτο ἀλλὰ οἱ ἀνθρώποι ἐκπληρώνουν τὰ δίκαια καθήκοντά τους. Τὸ δίκαιὸ σύστημα ἀπλῶς ἀπειλεῖ μετὰ ἀναγκαστικὴς κυρώσεις καὶ τὴς ἐπιβάλλει σὲ ὅλους ἐκείνους πού παραβαίνουν τὰ καθήκοντά τους: δὲν ἀσχολεῖται μετὰ τὸ νὰ ἐπαινεῖ ὅσους ἐκτελοῦν τὰ καθήκοντά τους, καὶ κανείς δὲν ἔχει ἔνομο δικαίωμα νὰ ἀπαιτεῖ ἀπὸ οἰονδήποτε ἀλλοῦ νὰ ἐκτελεῖ τὰ δίκαια καθήκοντά του ἀπὸ σεβασμὸν πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο καὶ μόνον. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ δικαίου, «εἶναι ἐξωτερικὸ τὸ καθῆκον», π.χ., «νὰ τηροῦμε ὅσες ὑποσχέσεις δίδονται στὸ πάλαισι σύμβασής». Ὡστόσο, ἀπὸ γενικότερη ἠθικὴ σκοπιὰ, ἐπινοῦμε τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὴν καθαρότητα τῶν κινήτρων τους, ἀλλὰ βεβαίως δὲν μποροῦμε νὰ τοὺς ἀναγκάσουμε νὰ κινῶνται ἀπὸ τέτοια: «ἔτσι, ἡ ἐπιταγή» νὰ τηροῦμε μιὰ ὑπόσχεση πού ἔχει δοθεῖ στὸ πάλαισι σύμβασής, ἢ νὰ ἐκπληρώσουμε οἰοδήποτε ἄλλο δίκαιὸ καθῆκον (μὲνον ἐπειδὴ εἶναι καθῆκον, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ἄλλο κίνητρο, ἀνήκει στὴν ἐσωτερικὴ νομοθεσία καὶ μόνον) (MH, *Εἰσαγωγή*, 6:220). Οἱ ἀνθρώποι θὰ μποροῦσαν καταρχὴν νὰ ἐκπληρώουν ὅλα τὰ καθήκοντά τους μετὰ μόνον κίνητρο τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο, καὶ νὰ κερδίζουν τὴν ἐκτίμησή μόνον ἐπειδὴ ἐκτελοῦν τὰ καθήκοντά τους μετὰ αὐτὸ τὸ κίνητρο. Στὴν πράξη, δὲν θὰ ἦταν

12. Ἔτσι, ἡ Jeanine Grenberg ὑποστήριξε προσφάτως ὅτι ἡ ταπεινοφροσύνη κατέχει κείνη θέσι στὴ θεωρία τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τὸν Κάντ, ὅπου ἡ ταπεινοφροσύνη δὲν ἐμπνεύεται οὔτε ὡς μετωπικὴ σύγκρισή τοῦ ἑαυτοῦ μὴς πρὸς τοὺς ἄλλους οὔτε ὡς ὑποτίμησις μισοστά σὲ ἕνα ἀνεπιμετρητὸν ἠθικῶς τελειότητα, ἀλλὰ ὡς μιὰ πεδαλωτικὴ ἀποτίμησις τῶν ὀρίων τῆς ἀνθρωπίνης φύσης, ἰδίως τῆς ἀνάγκης γιὰ ἐπιγύροση ἀπέναντι στὴ συχνὰ ἀφανή ἐπίδοση τῆς φαικουλίας. Βλ. J. Grenberg, *Kant and the Ethics of Humility* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

πρακτικό να αναμένεται πώς οι άνθρωποι εκπληρώνουν πάντοτε όλα τα καθήκοντά τους με αυτό το κίνητρο και μόνον. Γι' αυτό και προσθέτουμε έξωφρονικά κίνητρα προς την εκπλήρωση των καθηκόντων εκείνων, αναφορικά με τα όποια είναι φυσικώς και ήθικώς δυνατών να γίνει κάτι τέτοιο. Πρόγματι, μπορούμε να πούμε πώς το να διαφυλάσσουμε την ελευθερία, όποτε μπορούμε, είναι κάτι τόσο σημαντικό, ώστε μιάς επιβάλνει το καθήκον να τη διαφυλάσσουμε, όταν μπορούμε, και με έξωφρονικά κίνητρα, χωρίς να καταστρέψουμε την ίδια την ελευθερία. Είναι δυνατόν να θεωρούμε το καθήκον αυτό ως γενική υποχρέωση δικαιοσύνης ανάλογη προς τη γενική υποχρέωση άρετης.

Τὰ Εἰδικὰ Ἀρεταῖα Καθήκοντα

² Από τη γενική υποχρέωση άρετης σπερφόμαστε τώρα στα εἰδικά άρεταῖα καθήκοντα. Πρόκειται για τους τρόπους, που δὲν επιβάλλονται αναγκαστικά, με τους οποίους διαφυλάσσεται και προάγεται ή ελευθερία να τίθενται και να επιδιώκονται όσοι σκοποί είναι άναγκαῖοι στις πραγματικές περιστάσεις της άνωθρόνιας ύπαρξης — σκοποί, όπως λέει ο Κάντ, άναγκαῖοι (όσον άφορά στους άθρώπουσ) (ΜΗ, «Θεωρία τής Άρετης», Εισαγωγή, 6:380). Δηλαδή, ενώ ή θεμελιώδης άρχή τής ήθικότητας είναι ή ίδια για όλα τα έλλαγα όντα, και ή άνάλυση και ή επιβεβαίωση τής άρχής αυτής δὲν πρέπει να περιλαμβάνει αναφορά στις ιδιαίτεροτήτες τής άνωθρόνιας φύσης, αυτή ή γενική άρχή πρέπει να εφαρμοζέται σε άνωθρόνια όντα, και ως εκ τούτου τα εἰδικά άρεταῖα καθήκοντα που προκύπτουν από αυτήν εξαρτώνται από βασικά έμπειρικά γεγονότα σχετικά με την άνωθρόνια φύση και ύπαρξη. Καθώς γράφει ο Κάντ στη γενική Εισαγωγή τής Μεταφυσικής τῶν Ἠθῶν:

Όπως πρέπει να υπάρχουν άρχές στη μεταφυσική τής φύσης ώστε να εφαρμοζόνται οι ύψιστες καθολικές άρχές τής φύσης ένγένει στα άντικείμενα τής έμπειρίας, ή μεταφυσική τῶν ήθῶν δὲν μπορεί να μὴν έχει άρχές εφαρμογής, και συχνά θα πρέπει να έχουμε ως άντικείμενο τήν εἰδική φύση τῶν άνωθρόνων, που γίνεται γνωστή μόνο με τήν έμπειρία, προκειμένου να διεξιόμε μέσα σ' αυτήν τί μπορεί να συναχθεῖ από τις καθολικές ήθικές άρχές. (ΜΗ 6:216-17)

Με άλλα λόγια, συνεχίζει ο Κάντ, «μιά μεταφυσική τῶν ήθῶν δὲν μπορεί να θεμελιώνεται στην άνωθρολογία, πρέπει να μπορεί, ώστόσο, να εφαρμοζέται σ' αυτήν» (6:217).¹³

Ποιά είναι τα βασικότερα γεγονότα αναφορικά με την άνωθρόνια φύση και ύπαρξη τα όποια καθορίζουν τα εἶδη καθήκοντων που έχουμε ως άνωθρόνια όντα; Με γενικότερους όρους, τα γεγονότα αυτά είναι ότι ο άνωθροπος είναι «ζῶον λογικόν», δηλαδή εἶμαστε ένώματα έλλογα όντα. Αυτό σημαίνει δυο πράγματα: Ἄφενός, σημαίνει ότι ο Λόγος μας πρέπει να άσκειται εμπρόκτως μέσα στο σώμα και μέσα του σώματός μας, και ως εκ τούτου πρέπει να συντηρούμε και να άναπτύσσουμε το σώμα μας, ώστε να άσκούμε εμπρόκτως τήν ελευθερία μας. Ἄφετέρου, όμως, σημαίνει πώς ο Λόγος μας πρέπει να άσκειται ἐπι τοῦ σώματός μας, με τή διττή έννοια: ότι πρέπει να επιλέγουμε εἰδικούς σκοπούς άνάμεσα σ' αυτούς που υποβάλλει ή φύση του σώματος και ότι πρέπει συνάμα να άσκούμε έλεγχο στις κλίσεις που προκύπτουν από το σώμα. Ὡς έλλογα ζῶα, μιλάζουμε με τα άλλα ζῶα αλλά και διαφέρουμε από αυτά. Μιλάζουμε με αυτά κατά το ότι έχουμε σωματικές άνάγκες και ικανότητες. Διαφέρουμε όμως από αυτά κατά το ότι έχουμε επιπλέον τήν ικανότητα για έλλογη νόηση που πρέπει να προσηματώνεται στη σωματική διαγωγή μας, αλλά μπορεί και να υπονοηθείται από αυτήν, και έτσι μπορεί να έχουμε πειρασμούς που πρέπει να υπερνικούμε — δὲν θα είχαμε πειρασμούς, άν δὲν είχαμε τυτοχορῶνας και σώμα και Λόγο. Τὸ ίδιο όμως το σώμα μας διαφέρει και από αυτό από το σώμα τῶν περισσότερων άλλων ζῶων, γιατί δὲν γεννώμαστε με όλα τα σωματικά ένστικτα και τις σωματικές ικανότητες που χρειαζόμαστε για να επιβιώνουμε και να εὐημερούμε, ούτε τα άναπτύσσουμε από γοήγορα, αλλά χρειάζεται να χρησιμοποιήσουμε το Λόγο μας προκειμένου να άναπτύξουμε και τις σωματικές και τις νοητικές ικανότητές μας. Εἰδικότερα: έχουμε σώμα και πρέπει να το συντηρούμε, να το διαφυλάσσουμε, να το φροντίζουμε

13. Ο Robert Louden, για τήν εφαρμογή τῶν γενικῶν ήθικῶν άρχῶν κατά Κάντ, εἰσγγέται τὸν χόρημο χωρακτηρισμό «εξεδικευμένη στο [άνθρόπινω] εἶδος» βα. Robert Louden, *Kant's Impure Ethics: From Rational Beings to Human Beings* (New York/Oxford: Oxford University Press, 2000), Κεφ. 1 γενικῶς, και εἰδικά σσ. 12-13.

και να το αναπτύσσουμε, προκειμένου να μπορούμε να ασκήσουμε έλευθερα και άπορευσηματικά την ικανότητα επίλογής¹ και, επιπλέον, έχουμε γενικές νοητικές, αλλά και ειδικά ήθικες, προδιαθέσεις, και αυτές πρέπει να τις συντηρούμε και να τις καλλιεργούμε για τον ίδιο σκοπό. Αυτό είναι τα γενικά γεγονότα της ανθρώπινης κατάστασης από τα οποία προκύπτουν τα ειδικά άρεταικά καθήκοντά μας αναφορικά με τον έαυτό μας και τους άλλους.

Καθήκοντα προς 'Εαυτόν

Ο Κάντ αρχίζει τη «Θεωρία της Άρετης» εκθέτοντας τα καθήκοντα προς τον έαυτό μας. Έξαρχής δέχεται ότι η ίδια η ιδέα του καθήκοντος προς τον έαυτό μας μπορεί να μοιάζει χωρίς λογική συνοχή, επειδή μπορεί να θεωρηθεί ότι, αν ένα άτομο επιβάλει ένα τέτοιο καθήκον στον έαυτό του, θα μπορούσε και να απολαύσει επίσης τον έαυτό του από αυτό, και, άρα, σε τελικά ανάλυση δεν πρόκειται για καθήκον (MH, «Θεωρία της Άρετης» §1, 6:417). Η άρνηση του στο ζήτημα αυτό αποκαλύπτει την προκειμένη που ισχύει σε ολόκληρη τη θεωρία του περί των άρεταικών καθήκοντων: είμαστε («ισθητικά») και συνάμα («νοητικά») όντα, δηλαδή ζώα και έλλογα πλάσματα, και η («προσωπικότητα») μας, τουτέστιν η έλλογη ικανότητα και η έλευθερία μας, μπορούν να δημιουργούν υπογεώσεις σε σχέση με το άρλόως ένσώματο Είναι μας (δ.π. §3, 6:418). Στη συνέχεια, διαφέρει τα καθήκοντα προς έαυτόν σε τέλεια και σε άρτελη. Τέλεια είναι όσα δεν επιτρέπουν να καταστρέφονται, μόνιμα ή πρόσκαιρα, οι σωματικές και νοητικές ικανότητες μας. Άρτελη καθήκοντα προς τον έαυτό μας είναι όσα επιτρέπουν να καλλιεργούμε και να βελτιώσουμε τις σωματικές και νοητικές δυνάμεις μας, από τις οποίες εξαρτάται η έμπρακτη άσκηση της έλευθερίας. Οι νοητικές δυνάμεις που πρέπει να διαφυλάσσουμε και να παράγουμε περιλαμβάνουν και τις γενικές διανοητικές και τις ειδικά ήθικες ικανότητες.

Το πρώτο καθήκον προς τον έαυτό μας, χωρίς πολλαές περιστροφές, είναι το καθήκον που απαιτούμε την αυτόκτονια, για τον απόλο λόγο ότι, θεωρούμενη αυτή καθυατήν ως πράξη, η αυτόκτονια μπορεί να είναι έντελώς έλευθερη, ώστόσο είναι μιιά πράξη που καταστρέφει την περαιτέρω ύπαρξη του ατόμου και, ως εκ τούτου, τη δυ-

νατότητά του για μελλοντική έλευθερία (δ.π. §6, 6:422-23). Έντούτοις, όπως συμβάλει με όλα τα άρεταικά καθήκοντα, ίσως μάλιστα και με όλα τα ειδικά καθήκοντα, είτε δικαιικά είτε άρεταικά είναι αυτά (βλ. MH, Πρόλογος, 6:205), ή έμπνευσία του έλλόγου καθήκοντος πρέπει να γίνεται έντικείμενο έλλογης κρισης. Ο Κάντ δέχεται ότι ο αυτόακατατηριασμός με σκοπό χρηματικό όφελος άπαγορεύεται, σύμφωνα με τη γενική απαγόρευση της αυτόακατατηριασμού, το να υποβληθεί όμως κανείς σε χειρουργική επέμβαση, άαφή και σε άρωτηριασμό, για να σωθεί η ζωή του, προφανώς δεν άπαγορεύεται. Από την άλλη, ενώ η αυτόκτονια με σκοπό να άπαλαστεί το άτομο από τον πόνο άπαγορεύεται, το να θυσιάσει όμως έκουσως τη ζωή του για να σωθεί ή πατρίδα του (6:423) μπορεί να μην άπαγορεύεται. Στην πρώτη περίπτωση, μπορεί να χρειαστεί να θυσιάσει κανείς ένα μέρος από το μελλοντική έλευθερία πράξης, προκειμένου να διασώσει το μέρος από τη μελλοντική έλευθερία του, έστω και κάπως μειωμένη. Στη δεύτερη περίπτωση, μπορεί κανείς όρθα να θυσιάσει την ύπαρξη του, και άρα την έλευθερία του, προκειμένου να διασώσει τον έλευθερία πολλών άλλων. Στη συνέχεια, ο Κάντ ισχυρίζεται πως άνώμενα στα τέλεια καθήκοντα προς τον έαυτό μας είναι όσα άπαγορεύουν την («αυτορύπανση») (τον άναυμασμό — δ.π. §7, 6:424-26), καθώς και την («αυτονόκαωση») από («υπερβολική» κατανάλωση τροφής ή ποτού) (δ.π. §8, 6:427-28). Το πρώτο από τα καθήκοντα αυτά εξαρτάται από το άμφισβητήσιμο έπιχείρημα πως όποιος έπιδίδεται στην άπαγορευμένη αυτή δραστηριότητα («έκχωρεί την προσωπικότητα του»), καθώς μεταχειρίζεται («τον έαυτό του μονάχα ως μέσο για την ικανοποίηση μιιάς ζωικής παρόρμησης»). Το δεύτερο όμως καθήκον εξαρτάται από την άπολύτως εύλογη προκειμένη ότι («Η ζωώδης ύπερβολή στη χρήση τροφής και ποτού συνιστά κατάχρηση των μέσων διατροφής που περιούζει ή και έξαναλεί την ικανότητά μας να τα χρησιμοποιούμε έλλόγου»). Με άλλα λόγια, ως ένσώματα έλλογα όντα, έχουμε σώμα που χρειάζεται να τραπεφεί, και δεν μπορούμε να παράτουμε, ούτε καν να επιβιώνουμε, χωρίς τροφή. Ωστόσο, χρειάζεται να τρεφώμαστε έτσι ώστε να συντηρείται και να προσάγεται η ικανότητά μας να παράτουμε έλευθερα και έλλογα, όχι με τρόπο που ύπονομευει αυτή την ικανότητά μας. Η κατανάλωση μέτριας ποσότητας άκοολούχων ποτών μπορεί να ώφελεί την ύγεια,

και όρυσιμένη ποσότητα και πικαιά προφής είναι δαιαμφισβήτητητα άνοργαία για τη ζωή και, άρα, για να διατηρείται ή ικανότητά μας να πράττουμε ελεύθερα και έλλογα. Αυτό την άλλη, όμως, ή ύπερ-βολική κατανώδωση προφής και ποτού, δηλαδή ή μέθη και ή λιμαρία, μπορούν να καταστρέψουν την έλλογια ικανότητα, πρόσκαιρα—όσο διαρκεί ή μέθη και ή νάρκη από πολυφαγία— ή μόνιμα— αν χάσει κανείς τη ζωή του οδηγώντας σε κατάσταση μέθης ή αν προκαλέσει μόνιμη άναρτηρία ή πρόωπο θάνατο από δηλητηρίαση με άνωδη ή λόγω παχυσαφείας.

Ο Κάντ άκολουθώς άπαριθμεί τέλεια καθήκοντα προς τον έαυτό μας ως ήθικων και όχι μόνον ως ενσώματων όντων. Σ' αυτό συγκαταλέγονται τά καθήκοντα που άπαγορεύουν τó ψεύδος, τη φιλανθρωπία και τη δουλικότητα. Η ιδέα του Κάντ εδώ είναι ότι με την ψευδολογία, έκτος από την ένδεχόμενη εξαπάτηση τών άλλων, υπονομείει κανείς και την ικανότητά του να επικοινωνεί άνταλλάσσοντας σκέψεις με τους άλλους, και έτσι καταστρέφει μια φυσική ικανότητα—την ικανότητα για επικοινωνία— που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί εύεργετικά στην έμπρακτη άσκηση της ελευθερίας του (δ.π. §9, 6:429-30).¹⁴ Με τη φιλανθρωπία μετατρέπεται κανείς ό,τι θα έπρεπε να είναι άπλάως (μέσον για μια καλή ζωή) σε άυτοσκοπό που (άσφύγει τις προγραμματικές άνάγκες του άτόμου άνικανοποίητων) (δ.π. §10, 6:432). Η βασική ιδέα εδώ είναι πώς, μετατρέποντας ό,τι θα έπρεπε να είναι άπλάως μέσον, για την επιδίωξη τών ελεύθερα επιλεγμένων σκοπών του άτόμου, σε κάτι που συσσωρεύεται χωρίς πότε να χρησιμοποιείται—τά πλούτη που θησαυρίζει ό φιλάνθρωπος—, τó άτομο στην προγραμματικότητα υπονομείει πικαιόσπως την ικανότητά του

14. Τό διαβόητο, λοιπόν, έπαχέλιγμα του Κάντ ότι δεν πρέπει κανείς να ψεύδεται ούτε καν προς έναν δυνάμει δολοφόνο για να προστατέψει τη ζωή ενός άθώου στόχου, δεν εξαργύρεται από τον ισχυρισμό ότι όφείλει κανείς την άληθεια στην δολοφονία, αλλά από τόν ισχυρισμό ότι όφείλει στον έαυτό του να λέει μόνο την άληθεια. Αυτό, βεβαίως, δεν σημαίνει ότι πρέπει κανείς πάντοτε να λέει όλη την άληθεια· αν όμως δεν μπορεί να άποφύγει να άπαντήσει στο έρώτημα, τότε όφείλει κανείς στον έαυτό του να άπαντήσει λέγοντας την άληθεια. Βλ. «Περί ενός Υποτιθέμενου Δικαιώματος να ψευδμάστε από Φιλανθρωπία» (1797)· για περαιτέρω συζήτηση βλ. Christine M. Korsgaard, "The Right to Lie: Kant on Dealing with Evil", *Id., Creating the Kingdom of Ends* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), σσ. 133-58.

να πράττει ελεύθερα. Βεβαίως, αυτό δεν θα άλήθευε αν ή ικανότητα για ελεύθερη δράση δεν ήταν εξαρτημένη από σωματικές άνάγκες που έξυπηρετούνται οι ίδιες μέσω του πλούτου. Τέλος, με τη δουλικότητα ή την «ψευδή ταπεινοφροσύνη», τó άτομο παραιτείται από τόν σεβασμό που ως ελεύθερο όν δικαιούται να προσδοκά από τους άλλους (δ.π. §11, 6:434-35) και, κατ' αυτό τόν τρόπο, καλεί τους άλλους (να ποδοπατούν άτιμωρητά τά δικαιώματά του) και να τον κάλουν (υπηρετή τους), και παραδίδει έτσι στους άλλους την ελευθερία του (6:436). Η ψευδής ταπεινοφροσύνη πρέπει, βεβαίως, να διακρίνεται από τη γνήσια ταπεινοφροσύνη, (τη συνείδηση και τó αίσιγμα του πόσο άσημαντη είναι ή ήθικη αξία μας σε σύγκριση με τó νόμο) (6:435). Ως μέρος του γενικού καθήκοντος που επιτάσσει να επιδιώκουμε πάντοτε άωένα μεγαλύτερη ήθικη τελειότητα, κάθε άνθρωπο όν θα πρέπει να άναγνωρίζει ότι δεν την έχει άκόμη κατακτήσει. Ως έκ τούτου, μπορεί να έχουμε καθήκον να άποφύγουμε την ψευδή ταπεινοφροσύνη, έχουμε όμως επίσης καθήκον να άσκοπύε έμπράκτως τη γνήσια ταπεινοφροσύνη.

Ο Κάντ όνομάζει τά ως άνω καθήκοντα τέλεια καθήκοντα προς τον έαυτό μας, καθήκοντα που έχουμε ως (ήθικά όντα). Είναι άσφαλώς καθήκοντα που επιτάσσουν να διαφυλάσσουμε τó χειρακτήρα και την αξιοπρέπεια μας, και όχι μόνο την ενσώματη ύπαρξη και την εύημερία μας, από βλάβες που θα μπορούσαμε οι ίδιοι να προσέψομε. Στην συνέχεια, όμως, ό Κάντ παρουσιάζει καθήκοντα που επιτάσσουν να διαφυλάσσουμε τις ειδικές ικανότητές μας που μάς επιτρέπουν να σχηματίσουμε ήθικές κρίσεις και να έμφορουμε άπο αυτό ήθικά συναισθήματα. Πρώτα, περιγράφει «τó καθήκον που έχει άπό ήθικά συναισθήματα. Πρώτα, περιγράφει «τó καθήκον που έχει άπό ήθικόν υποθέτει πώς, έκτος από τó ότι άναπόφευκτα γνωρίζει τόν ήθικόν νόμο, ως κανονιστικό πρότυπο με τó όποιο αξιολογεί τους ενδεχόμενους πρακτικούς γνώμονες, κάθε άνθρωπο όν έχει επίσης συνείδηση, μια προδιάθεση να κρίνει πόσο πέτυχε να συμμορφώσει την πράξη του με τις επιταγές της ήθικότητας. Τό καθήκον μας άναυτι τής συνείδησης είναι (να γνωρίζουμε, να ξεπελάζουμε έξονυχιστικά και σε βάθος) τόν έαυτό μας, να είμαστε δηλαδή (άμπερόληπτου) και (ελευκρινείς) και να άναγνωρίζουμε πούά πράγματα ήταν και είναι τά κίνηρά μας—να έπιχειρούμε την (αάθωο στην κόλαση τής άυτογνωσίας)—, έτσι ώστε να μπορούμε μετά (να κατα-

γούμε το έσωτερικό εμπόδιο (στην πραγματικότητα, κάποιος καιρό θα είναι παρόν εντός μας)¹⁴, προκειμένου (να ανατρίξουμε την άρχική προδιάθεση για άγαθή βούληση εντός [του έαυτού] μας, που δεν μπορεί ποτέ να χαθεί) (δ.π. §§14-15, 6:441). Το έργο της έντιμης και εξουχιστικής διαευσίας των κινήτρων μας μοιάζει να είναι χωρίς τέρμα, μια διαπραγμάτευση που διαρκεί όσο και η ζωή μας, όπου μπορούμε πάντοτε να σφαιρούμε πρόοδο, χωρίς ποτέ να μπορούμε να τη φέρουμε ολοκληρωτικά εις πέρας. Ός έκ τούτου, αυτό το καθήκον μπορεί να μοιάζει περισσότερο με άτελές παρό με τέλειο καθήκον. Ο Κάντ το συγκαταλέγει στα τέλεια καθήκοντα επειδή ίσως θεωρεί πως η συνειδηση είναι πάντοτε παρούσα —κάτι που δεν μπορούμε (να μην άκούμε), άκίνητη και ότταν δεν μπορούμε να τελούμε τον έαυτό μας να «τò προσέξει» (δ.π. §13, 6:438)—, γι' αυτό και άρχικά έννοει τò καθήκον αυτό με άρνητικούς όρους, ως αυτό που άπλάως δεν μπορούμε να τò κάνουμε να σιγήσει. Τέλος, στην «Επιστοδική Ένωτητων», όπου ολοκληρώνεται ó καρλόγος του Κάντ άναφορικά με τὰ τέλεια καθήκοντα προς τον έαυτό μας ως ήθικών όντων, περιγράφει καθήκοντα που μοιάζει να άφορούν σε έντελώς άλλα πράγματα, έκτός από τον έαυτό μας και άλλα άνθρώπινα όντα, δηλαδή καθήκοντα που άφορούν στη μη-άνθρώπινη φύση και τò Θεό (δ.π. §16, 6:442). Έδώ, ó Κάντ υποστηρίζει πως, στην πραγματικότητα, δεν έχουμε άμεσα καθήκοντα προς τòς τέτοιους είδους πράγματα, αλλά έχουμε καθήκοντα προς τòς τον έαυτό μας τὰ όποια ήμεις άφορούμε σ' αυτά τὰ πράγματα. Κατά τον Κάντ, δεν μπορούμε να έχουμε καθήκοντα άπευθείας προς τὰ έν λόγω πράγματα, επειδή δεν πρόκειται για έν λόγω όντα τὰ όποια μπορούμε να έπηρεάσουμε με τις πράξεις μας, αλλά έχουμε μια «φυσική προδιάθεση» να σεβόμαστε και τή φύση και τò Θεό, κι αυτό «προάγει σε μεγάλο βαθμό την ήθικότητα, ή τουλάχιστον προπαρασκευάζει τò δρόμο προς αυτήν», μια «προδιάθεση που έστιγχετεί πολύ την ήθικότητα στη σχέση που έχουμε με άλλους άνθρώπους» (δ.π. §17, 6:443). Τò καθήκον μας λοιπόν είναι να μην καταστρέφουμε ούτε να έκδικώνουμε αυτή τήν ήθικώς άφελιμη προδιάθεση, (καταστρέφοντας άνεθύμια) τή φύση ή (υποτίθεται) άδιαφορώντας για τήν ιδέα του Θεού άντίθετα μάλιστα, όφειλουμε να καλλιεργούμε τή φυσική τούτη προδιάθεση. Τò καθήκον να μην κάνουμε τίποτα που θά κατέστρεφε αυτή τή φυσική προδιάθεση μπορεί να θεωρηθεί τέλειο, παρότι και πάλι τò έργο

της καλλιέργειας και της ένδυνάμωσής της μοιάζει πιο πολύ με άτέλειο προστάθεια, και άρα μοιάζει με άτελές καθήκον.

Ο Κάντ εξετάζει τò τελευταίο αυτό καθήκον με τρόπο σύντομο αλλά άποκαλυπτικό. Καθιστά σαφές ότι, ενώ θεωρεί πως τò μόνο ήθικώς έξιο κίνητρο είναι ó καθαρός σεβασμός για τόν ήθικό νόμο που χαρακτηρίζει τήν άγαθή βούληση, άναγκάζει επίσης ότι, στην πραγματική ζωή, μάς κινούν σε δράση διαφόρων ειδών συναίσθημα και προδιαθέσεις. Ός έκ τούτου, ó υπεισιχών σεβασμός για τόν ήθικό νόμο έπηρεάσει να διαμορφώσουμε καταλλήλως τὰ αισθήματα που έπηρεάζουν στην πραγματικότητα τις πράξεις μας, ένισχύοντας όσα μπορούμε να μάς ώθήσουν σε πράξεις που ύπαρξούσι ό ήθικός νόμος και, άπο τήν άλλη, περιορίζοντας όσα θά μάς έξέτρεπαν άπο τò στόχο. Παρά τή θεωρητική δέσμευσή του ύπερ της άπόλυτης άσθερίας έπιλογής της νοούμενης βούλησης, ó Κάντ έδώ άναγκάζει και πάλι σαφώς ότι τὰ άνθρώπινα όντα είναι ένσώματες βουλές, έν λόγω ζωα και όχι άμυώς έν λόγω όντα, τὰ όποια πρέπει να άσχούν έμπράκτως τήν έσθεσία και τò λόγο τους με έσω τής φύσης τους και όχι άνεξάρτητα άπο αυτήν.¹⁵ Θα δούμε πώς αυτός ó σεβασμός σχετικά με τή φύση και τὰ όρια της άνθρώπινης πράξης τίθεται σε ένέργεια και στην έργιμεία που δίνει ó Κάντ σχετικά με τὰ καθήκοντά μας προς τούς άλλους.

Πάν ήμως στραφούμε σ' αυτά τὰ καθήκοντα, χρειάζεται ένα σχόλιο σχετικά με τή σύντομη καντιανή πραγμάτευση τών άτελών καθήκοντων προς έαυτόν. Στη *Θεμελίωση* ó Κάντ δίνει ως παράδειγμα άτελούς καθήκοντος προς τον έαυτό μας τò καθήκον να άναπτύσσουμε τις φυσικές προδιαθέσεις μας σχετικά με δεξιότητες και τάλαντα που χρησιμοποιούν ως μέσα για να πραγματοποιήσουμε τούς διάφορους σκοπούς που θά μπορούσαμε να έπιλέξουμε κατά τήν έμπρα-

15. Έχω τόνεισι αυτό τò σημείο στο βιβλίο "Duty and Inclination", στο βιβλίο μου *Kant and the Experience of Freedom* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), σσ. 335-93. Η Marcia Baron έχει έκφράσει τήν ιδέα αυτή χαρακτηρίζοντας τόν σεβασμό προς τόν ήθικό νόμο ως δέσμευση τέξης, (γενικά, ύπερσχόντα γνώμονα), που μπορεί να χρησιμοποιείται για να δημόγουνται τὰ πρώτης τάξεως κίνητρα τών συναίσθημάτων (βλ. Μ. Baron, *Kantian Ethics Almost without Apology* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995), σ. 179. Βλ. επίσης Nancy Sherman, *Making a Necessity of Virtue: Aristotle and Kant on Virtue* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), σσ. 141-58.

κτη άσκηση τής ελευθερίας μας. Άποδεικνύεται όμως τώρα πώς δεν πρόκειται άπλάως για παράδειγμα τής έλθόντα κατηγορίας, αλλά για μιá δολιχληρη πλεύρα τού άριστού καθήκοντος να τελειοποιήμε τις φυσικές και συνάμα τις ήθικές ικανότητές μας, ώστε να άσκηήμε άποτελεσματικά την ελευθερία μας. "Όσον άφορά στη φυσική πλεύρα, ó Κάντ παρρατρεί ότι έχουμε άμυγώς σωματικές δυνάμεις, δυνάμεις τού πνεύματος (*Geist*) —δυνάμεις που επιτρέπουν να συνδυαστείτε α priori, με βάση άρχές, όπως στα μαθηματικά και στη λογική— και δυνάμεις τής ψυχής (*Seele*) — και μ' αυτός ó Κάντ εννοεί έμπειρικότερες νοητικές δυνάμεις, όπως «μνήμη, φαντασία, κ.τ.τ., με βάση τις όποιες μπορούμε να οικουδηήσουμε μόρφωση, καλαισθησία [...] κ.ο.κ., που παφέχουν μέσα για ποιικιλία σκοπών» (δ.π. §19, 6:445). Τò καθήκον άναφορικά με αυτά τά είδη φυσικών δυνάμεων συνίσταται στο να τις άναπτύσσουμε όλες, όσο μπορούμε, σε άρμονία με τις λοιπές ύποχρέώσεις μας προς τόν έαυτό μας και προς τούς άλλους, έτσι ώστε να είμαστε όσο γίνεται πιο άποτελεσματικοί όταν επιδιώκουμε τούς ελευθερα επιλεγμένους σκοπούς μας και όταν συντρέχουμε τούς άλλους για την παραγωγή τών δικών τους σκοπών. (Ό Κάντ τò τελευταίο αυτό ύπονοεί όταν χαρακτηρίζει τò καθήκον τούτο ως «καθήκον ένός άνθρωπίνου όντος να είναι χρήσιμο μέλος τού κόσμου» — δ.π. §20, 6:446.) Πρόκειται σαφώς για ένα άνοιχτό και, άπο πολλές πλευρές, όχι καλά όριομένο έργο προς έπιτέλεση. Πρώτον, «τò καθήκον ένός άνθρωπίνου όντος προς τόν έαυτό του άναφορικά με τή φυσική του τελειότητα είναι ε ύ ρ υ και άτελής καθήκον», που άφήνει (περιθώρια για ελευθερη έπιλογή) δεν μπορούμε να επικαλούμαστε έναν κανόνα καθήκοντος για να άποφασίσουμε, π.χ., τί μιάς επιτρέπεται καλύτερα, «μιά τέχνη, τò έμπόριο ή ένα διανοητικό επάγγελμα), να παραγινάσκουμε τούς ελευθερα επιλεγμένους σκοπούς μας στη ζωή και να συνδυάσουμε τούς άλλους στην παραγινάσκηση τών δικών τους σκοπών — σ' αυτό μονάχα ή έμπειρία και ή κρίση μας μπορούν να μιάς βοηθήσουν, και πρέπει να έχουμε την ευχέρεια να άποκοτούμε πείρα και να δξύνουμε την κρίση μας. Δεύτερον, βεβαίως, ένα τάλαντο ή μιá δεξιότητα δεν είναι ποτέ τέλεια, αλλά επιδέχονται πάντοτε βελτίωση — παρότι μπορεί να ύπάρχουν φρονησιακοί και ήθικοί λόγοι που όδηγούν στο συμπέρασμα ότι έχουμε έπαρκώς άναπτύξει κάποιο τάλαντο και ότι θα πρέπει πλέον να άφιερώνουμε χρόνο και ενέργεια

σε άλλα έργα, όπως στο να θέσουμε τò τάλαντό μας άμεσα στην ύπηρεσία τού έαυτού μας και τών άλλων.

Σ' αυτή την έμφωνία τού καθήκοντος προς τόν έαυτό μας, προκειμένου να αυξήσουμε τη φυσική τελειότητά μας, ó Κάντ προσθέτει στο τέλος «τò καθήκον που έχει ó άνθρωπος προς τόν έαυτό του να αυξάνει την ήθική τελειότητά του), που είναι άπλάως τò καθήκον για τελειοποίηση τής ήθικής καθαρότητας τών κινήτρων ή «τής προδιάθεσης προς τò καθήκον» (δ.π. §21, 6:446). "Όπως είδαμε στο προηγούμενο Κεφάλαιο, ή τελική θεωρία τού Κάντ σχετικά με τη ριζική ελευθερία τής βούλησης στη *Θρησκεία* συνεπάγεται ότι έχουμε πάντοτε τη δυνατότητα μιáς αυτόβουλης μεταστροφής άπο μιá κακή σε μιá καλή προδιάθεση, πλην όμως ó «άνθρωπολογικός» ρεαλισμός που χαρακτηρίζει τη *Μεταφυσική τών Ήθών* ύποβάλλει με φυσικό τρόπο την ιδέα ότι άκόμη και οι καλύτεροι έξ ήμων θα ύπόκεινται πάντοτε στον πειρασμό, και ότι ή διατήρηση μιáς ήθικώς καλής προδιάθεσης θα είναι μιá άτέλεμη προσπάθεια, που θα μπορούσε βαρβαρικά να γίνει εύκολότερη για μιάς, χωρίς όμως ποτέ να γίνει αυτόματη. Έπομένως, καθήκον μας είναι μόνο «να ά γ ω ν ι ζ ό μ α σ τ ε γι' αυτό την τελειότητα», και αυτό τò καθήκον θα είναι «εύρο και άτελής ως προς τόν βαθμό), άν και θα είναι «σ τ ε ν ό και τέλειο [...] όσον άφορά στην ποιότητά του» (δ.π. §22, 6:446). Μé άλλα λόγια, πρόκειται για ένα καθήκον που πρέπει να δεχτούμε ως μη-προαιρετικό.

* Καθήκοντα προς τούς Άλλους

Ό Κάντ, έχοντας άναλύσει τά καθήκοντα προς τόν έαυτό μας, στέφεται έντέλει στα καθήκοντα προς τούς άλλους. Οι σύγχρονες ήθικές θεωρίες θα παραγματεύονταν τά καθήκοντα προς τούς άλλους πριν άπο τά καθήκοντα προς τόν έαυτό μας, άν ύποθεθεί ότι θα δέχονταν πώς ύπάρχουν καθήκοντα προς έαυτόν.¹⁶ Θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι ή παραγινάσκηση τών καθήκόντων προς τούς άλλους άκολουθεί την παραγινάσκηση τών καθήκόντων προς τόν έαυτό μας ως

16. Βλ., π.χ., πώς ó T.M. Scanlon χαρακτηρίζει τò άντικείμενο τής ήθικής στο βιβλίο του *What We Owe to Each Other* (Cambridge, ΜΑ: Harvard University Press, 1998) — πρόκειται για ένα χαρακτηρισμό που έχει άσκήσει εύρεία έπιτροπή.

τῆ δυνατότητα ἀσκησῆς τῆς ἀνθρώπινης ιδιότητος, ὡς ἱκανότητα νὰ θέσει κανεῖς καὶ νὰ ἐπιδιώκει σκοποὺς ἐλεύθερα.²² Τί θὰ λέγαμε γιὰ τὰ παραδείγματα του σχετικά μὲ τὰ ἀρετῆ καθήκοντα πρὸς τὸν ἑαυτὸ μίας καὶ τοὺς ἄλλους, ποὺ ἐπιτάσσουσι ὀρισμένες γενικὲς πολιτικὲς ἢ σκοποὺς ἀντὶ νὰ ἀπαγορεύουσι πολὺ ἐξειδικευμένους τύπους πράξεων; Πῶς πρέπει νὰ κατανοοῦμε τὰ σχετικά παραδείγματα; Ὁ Κάντ ἀφήνει νὰ ἐνοηθεῖ ὅτι τὰ καθήκοντα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ νοοῦνται ὡς καθήκοντα γιὰ τὴν πρῶτον ὡθῆσθαι καὶ τὴν πρῶτον ἢ τῆς ἀνθρώπινης ιδιότητος καὶ ὅχι ἀπλῶς γιὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἀνθρώπινης ιδιότητος εἶναι πρωτίστως καθήκον γιὰ τὴ διατήρησιν ἐπιμέρους δειγμάτων ἀνθρώπινης ιδιότητος, μὲ τὸ καθῆ-

22. Ἡ Ονορα οἱ Neill θέτει τὸ ἐρώτημα «Τί ἀκριβῶς θὰ πρέπει νὰ κατανοοῦμε μὲ τὴ διατήρησιν καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς (ἀνθρώπινης) ἔλλογης φύσεως;» καὶ ἀπαντᾷ («18, δ.π., σ. 107):

Στὰ παραδείγματα σχετικά μὲ τὸ τί πρέπει νὰ κάνουμε ὥστε νὰ ἀντιμετωπίσουμε τοὺς ἀβέβαιους ὡς σκοποὺς καὶ ποτε μόνον ὡς μέσον, ὁ Κάντ ἐπιμένει ἀνευδῶς τῆ διατήρησιν τῆς ἀνθρώπινης φύσεως ὡς ἀπουσίᾳ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἑαυτοῦ ὑποστρώματος τῆς καὶ ὅχι ὡς παρεμπόδιση τῶν ἄλλων φάσεων ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐπιδίωξιν τῶν σκοπῶν τους, ἀφετέρου τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν προαγωγή τῆς ἔλλογης φύσεως ὡς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρώπινων ταλάμων καὶ τὴν προσφορὰ θετικῆς βοήθειας σὲ ἄλλους φάσεις κατὰ τὴν ἐπιδίωξιν τῶν σκοπῶν τους.

¹ Ὁ ἀπολογισμὸς αὐτὸς σχετικά μὲ τὴ διατήρησιν τῆς ἀνθρώπινης ιδιότητος εἶναι κατὰ βάσιν ἴδιος μὲ αὐτὸν ποὺ μόλις εἰσηγήθηκα καὶ ὅσον ἀφορᾷ στὴν προαγωγή τῆς ἴδιος μὲ αὐτὸν ποὺ θὰ διατυπώσω ἀμέσως μετὰ. Ὁμοίως, δὲν νομίζω ὅτι ἡ φράση τῆς «ὅχι ὡς παρεμπόδιση τῶν ἄλλων φάσεων ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐπιδίωξιν τῶν σκοπῶν τους» καθιστᾷ τὴν ἀνάγκην διατήρησεως τῆς δυνατότητος τῶν ἄλλων νὰ ἀσχοῦν τὴν ἐλεύθερον ἐπιλογὴν τοὺς ὅταν θέτουν τοὺς σκοποὺς τους ἀσχοῦντας ἐντὶ. Ἦν ἔστιν ἀπολογισμὸς ποὺ καθιστᾷ πῶς ἐντὶ τὴν ἀπουσίαν αὐτῆ βλ. T. E. Hill, "Humanity as an End in Itself" (1980): "18, *Dignity and Practical Reason*, δ.π., σσ. 38-57: 50-51. Ὁ Allen Wood εἰσηγεῖται ἕκαστον ἐνδιαφέροντα ἀπολογισμὸς σχετικά μὲ τὸ πῶς ἀντιμετωπίζεται ἡ ἀνθρώπινη ιδιότητα ὡς αὐτοσκοπὸς στὸ βιβλίον του *Kant's Ethical Thought*, δ.π., Κεφ. 4, ἀλλὰ ἡ ἐπιμηνία του σχετικά μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν γενικῶν ἀπαυτηθέντων στὰ τέσσερα παραδείγματα τοῦ Κάντ (βλ. δ.π., σσ. 147-50) ὑπερτονίζει τὴν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ δρώντος ἐκφραση τῆς σκέψεως σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀνθρώπινη ιδιότητα τῶν ἄλλων, ἐνῶ δὲν τονίζει ἀκριεῖς τὴν ἐνεργείαν διατήρησιν καὶ προαγωγή τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασής τους μὲ τὴς πράξεις τοῦ δρώντος.

κον γιὰ τὴν προαγωγή τῆς ἀνθρώπινης ιδιότητος ὁ Κάντ δὲν μοιάζει νὰ ἐνοεῖ ἕνα καθήκον γιὰ τὴν πρῶτον ἢ περὶ σὸ ὅτι ὡς δειγμάτων ἀνθρώπινης ιδιότητος — ποτε δὲν διακρίθηκε ἕνα καθήκον πρὸς τεχνοπλοία. Ὁ Κάντ μᾶλλον ἔχει κατὰ νοῦν καθήκοντα τέτοια ὥστε νὰ διευκολύνεται ἡ πραγματοποίηση τῶν εἰδικῶν σκοπῶν ποὺ ἐπιλέγονται ἐλεύθερα, ὅταν ἀσχεῖται ἐμπράκτως ἡ ἀνθρώπινη ιδιότητα, ἐπιμέσως μὲ τὸ νὰ παρέχονται οἱ γενικὲς ἱκανότητες γιὰ τὴν ἐπιτυχή πραγματοποίηση τέτοιου εἶδους σκοπῶν καὶ ἀμέσως μὲ τὴν ἐμπρακτικὴν βοήθειαν γιὰ τὴν πραγματοποίηση εἰδικῶν σκοπῶν. Ἦν πρῶτη ἀπὸ τὴς περιπτώσεις αὐτῆς ὁ Κάντ τὴν καθιστᾷ ἐναργῆ μὲ τὸ παράδειγμα ἐνὸς ἀπελοῦς καθήκοντος πρὸς τὸν ἑαυτὸ μίας — ἐν προκειμένῳ, τοῦ καθήκοντος νὰ καλλιεργοῦνται «προδιαθέσεις πρὸς μεγαλύτερη τελειότητα», δηλαδή δεξιότητες καὶ τάλαντα ποὺ ἐνυπόχθουσι στὸν ἑαυτὸ μίας (ΘΜΗ 4:420), ἐπειδὴ μόνο μὲ αὐτὸ τὸ μέσον μποροῦμε νὰ ἀναπτύξουμε ὅσες ἱκανότητες εἶναι ἀναγκαῖες ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦνται («κάθε εἶδους ἐνδεχόμενοι σκοποὶ») (4:423) ποὺ ἔνα άτομο μπορεῖ ἐλεύθερα νὰ ἐπιλέγει κατὰ τὴν διάκρισιν τῆς ζωῆς του. Ἀσχοῦμε ἐμπράκτως τὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασιν μίας ἀκριβῶς μὲ τὸ νὰ ἐπιλέγουμε ἐλεύθερα σκοποὺς καὶ νὰ τοὺς ἐπιδιώκουμε. Ἦν δὲ νὰ ἀντιμετωπίζεται ἡ ἀνθρώπινη ιδιότητα ὡς σκοπὸς συνίσταται ἐνμέρει ὅτι νὰ λαμβάνονται μέτρα ὥστε νὰ προάγεται ἡ ἀποτελεσματικότητά τῶν ἐπιλογῶν αὐτῶν. Δὲν πρόκειται γιὰ φρονισμὸν ἢ γιὰ ἀναμειμιτισμὸν ἐπιχειρήμα, ὅτι θὰ εἴμαστε πῶς ἐύδοξα ἢ μὴ ἂν λαμβάνουμε μέτρα ποὺ μᾶς καθιστοῦν ἱκανοὺς νὰ πραγματοποιήσουμε μᾶλλον περισσότερους παρὰ λιγότερους ἀπὸ τοὺς ἐπιλεγμένους σκοποὺς μίας — ἂν καί, ἀναμφίβολα, συνήθως εἴμαστε τότε πῶς εὐδαίμονες—, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τοῦ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐλεύθερη ἐπιλογὴ σκοπῶν ἔχει ἐργενεῖς ἀξία ὡς ἐμπρακτικὴ ἀσκηση τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασής μίας, καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν ταλάμων μίας ὥστε νὰ πραγματοποιήσουμε τοὺς ἑκάστοτε ἐπιλεγμένους σκοποὺς εἶναι ἐπίσης ἐκφραση τῆς ὀρθολογικότητάς μίας, τὸ νὰ καλλιεργοῦμε τὰ σχετικά τάλαντα εἶναι ἐπίσης μέρος τοῦ τί ἀπαιτεῖται γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζεται ἡ ἀνθρώπινη ιδιότητα στὸ πρόσσωπὸ μίας ὡς αὐτοσκοπός.

Πῶς στρεφόμεν στὸ παράδειγμα ποὺ δίνει ὁ Κάντ ἐνὸς ἀπελοῦς καθήκοντος πρὸς τοὺς ἄλλους, εἶναι ἀναγκαῖα μιὰ ἐπίσημη ἀναφορά γιὰ τὸ ὡς ἄνω ἀρετὴς καθήκον πρὸς τὸν ἑαυτὸ μίας. Σὲ ἕνα

σημείο ὁ Κάντ γράφει: «ὡς ἔλλογο ὄν, κατανάγκην θέλει [κανει:] νὰ ἀναπτυθοῦν ὄνας οἱ ἱκανότερές του» (ΘΜΗ 4:423). Αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀληθεύει, ἐπειδὴ σὲ πολλές περιπτώσεις ἀπλῶς δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθεῖ ὄλο τὸ δυναμικὸ ἐνὸς ἀτόμου ὅσον ἀφορᾷ στὶς δεξιότητες καὶ τὰ τέλανετά του. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχει ἐξίσου τὸ δυναμικὸ γιὰ νὰ γίνῃ μελέας δεξιοτέχνης τοῦ βιολοῦ καὶ μελέας ἀμυντικῆς ποδοσφαιριστῆς, ὡστόσο εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀπιθάνο νὰ γίνῃ ὄντως καὶ τὰ δύο, ἐπειδὴ καθεμιά δραστηριότητα θὰ ἀπαιτοῦσε πολὺ χρόνο ἀσκησης, τὴν ἀνάπτυξη διαφορτικῶν σωματικῶν χαρακτηριστικῶν, κ.ο.κ. Σὺνήθως ἀναγκάζεται κανεὶς νὰ ἐπιλέξῃ ποιά τέλανετα θὰ καλλιεργήσει, καὶ ἄλλοι παράγοντες, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔνταλῶς γενετικὴ ὑποχρέωση νὰ καλλιεργεῖ μερικὰ τέλανετα, θὰ εἶναι ἀναγκαῖοι ὥστε τὸ ἀτομο νὰ μπορεῖ νὰ ἐπιλέξῃ. Καὶ πάλι, ἕνας τέτοιος παράγονθ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ποσοτικὸς — θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ διαρωτηθεῖ ποιά δεξιότητα τελεικὰ θὰ ἐπιτρέψει στὸ ἀτομο νὰ πραγματοποιῇ περισσότερους ἀπὸ τοὺς ἐνδεχόμενους σκοποὺς του, ἢ νὰ πραγματοποιῇ περισσότερους ἀπὸ τοὺς δικούς του σκοποὺς καὶ ἀπὸ τοὺς σκοποὺς ἐκείνων ποὺ τὸ ἐκιάστε ἀτομο θὰ βοηθοῦσε μὲ τὰ τέλανετά του καὶ μὲ τοὺς σκοποὺς του. Ἔνας ἄλλος παράγοντας θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἡ εὐδαιμονία: μποροῦν σὲ δυὸ ἐξίσου καλοὺς ἴσους μὲ τοὺς ὁποίους μπορεῖ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἐπιτυχῆς ἐπιδιώξη (καθὲ εἶδους σκοποῦ), μπορεῖ τὸ ἀτομο νὰ διαρωτηθεῖ ποίος ἀπὸ τοὺς δυὸ θὰ αὐξάνε τὴν εὐδαιμονία του. Βεβαίως, ὅπως ὁ Κάντ ἀρῆσεται νὰ τονίξει, δὲν εἴμαστε τόσο ἱκανοὶ στὸ νὰ δίνουμε οἱ ἴδιοι ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ.²³

Τέλος, ἡ ἐξήγηση ποὺ δίνει ὁ Κάντ σχετικά μὲ τὸ καθῆκον παροχῆς βοήθειας στὸς ἄλλους, ὄστε νὰ πραγματοποιῶν τοὺς σκοποὺς τους, στρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν παρὰδοχὴ πὼς τὸ νὰ ἀντιμετωπιζέσθαι 23. Ὁ Αὐνε προβάλλει τὴν ἔνσταση ὅτι ὁ Κάντ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς θεωρεῖ ὑπόθεως νὰ ἀναπτύσσουμε τέλανετα ἱκανὰ νὰ ὀδηγοῦν στὴν πραγματώση ὄλους τοὺς δυνατοὺς σκοποὺς, ἀφοῦ σ' αὐτοὺς περιλαμβάνονται σκοποὶ ποὺ δὲν πρόκειται νὰ θέσουμε, καὶ τὸ ποιά καθῆκοντα ἐπιλέγουμε παράγωμα νὰ ἀναπτύξουμε θὰ ἐπηρεάζει τοὺς σκοποὺς ποὺ θὰ ἐπιλέγουμε ἀφοῦρετα (ἴδ., ὁ.π., σ. 56). Εἶναι μιὰ θέση διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν ποὺ ἀναπτύσσω ἐδῶ, κατὰ τὴν ὁποία ἕνα ἀτομο μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἱκανὸ νὰ ἀναπτύξῃ τέλανετα ἱκανὰ νὰ ἐκπληροῦν ἀπορία καὶ ὄλους τοὺς σκοποὺς ποὺ ὄντως θέτει ἢ τουλάχιστον θὰ ἤθελε νὰ θέτει.

ταὶ ἡ ἀνθρώπινη ιδιότητα ὡς σκοπὸς καὶ οὐδέποτε μόνον ὡς μέσον ἐπιτάσσει νὰ ἀντιμετωπιζόνται οἱ σκοποὶ ποὺ ἐπιλέγουν οἱ ἄνθρωποι ὅταν ἀσχοῦν ἐμπράκτως τὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασή τους ὡς ἄξιοι νὰ προσχθοῦν, ἀκριβῶς λόγω τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρώπινης ιδιότητας ποὺ ἀσχεῖται ἐμπράκτως μὲ τὴν ἐπιλογὴ τῶν σκοπῶν. Δὲν ἀρκεῖ νὰ διαφυλάσσει κανεὶς ἀπλῶς τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἄλλων καὶ νὰ τοὺς ἐπιτρέψει νὰ ἐπιλέγουν τοὺς σκοποὺς τους καὶ μετὰ νὰ τοὺς ἀφήνῃ ἔντελῶς μόνους ὅταν προσχθοῦν νὰ πραγματοποιῶσσαν τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς: ὅπως λέει ὁ Κάντ:

ἡ συμφωνία μὲ τὴν ἀνθρώπινη ιδιότητα ὡς αὐτοσκοπὸ τὸ παρεμῆνει ἀνηγτική καὶ ὄχι θετική, ἀν καθῆνας δὲν προσχθεῖ ἐπίσης, ὅσο μπορεῖ, νὰ παράγει τοὺς σκοποὺς τῶν ἄλλων. Γιατὶ οἱ σκοποὶ ἐνὸς ὑποκειμένου ποὺ εἶναι ἀποσκοπὸς πρέπει, κατὰ τὸ δυνατόν, νὰ εἶναι καὶ δικοὶ μου σκοποὶ, προκειμένου αὐτῇ ἡ ἀναπαράσταση νὰ ἔχει ἐπάνω μου τὸ πλῆρες ἀποτέλεσμά της. (ΘΜΗ 4:430 ~ ἐλλ. ἐκδ., σ. 83)

Καὶ πάλι, τὸ ἐπιχειρήμα ἐδῶ δὲν εἶναι τὸ ἀφελεμιστικὸ: ὁ ἰσχυρισμὸς δὲν εἶναι ὅτι θὰ πρέπει νὰ βοηθῶ τοὺς ἄλλους νὰ πραγματοποιῶν τοὺς σκοποὺς τους, ἐπειδὴ αὐτὸ θὰ τοὺς κάνει πιὸ εὐδαιμόνες, παρὸτι βέβαια συνήθως θὰ τοὺς κάνει. Ὁ ἰσχυρισμὸς εἶναι μᾶλλον ὅτι οἱ σκοποὶ τοὺς ἔχουν ἀξία καὶ ἀξίζει νὰ γίνων καὶ δικοὶ μου σκοποὶ, λόγω τῆς ἔγγενους ἀξίας ποὺ ἔχει ἡ ἀνθρώπινη ιδιότητα — ἡ ἱκανότητα σκοποθεσίας — τὴν ὁποία ἀσχοῦν ἐμπράκτως οἱ ἄλλοι μὲ τὸ νὰ ἐπιλέγουν τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς.

Βεβαίως, θὰ θέλουμε νὰ δεχτοῦμε ὡς καθῆκον μόνον τὸ νὰ παράγουμε τοὺς ἠθικῶς ἐπιτρεπτοὺς σκοποὺς τῶν ἄλλων. Αὐτὸ ὅμως ἐξηγεῖται εὐκόλως μὲ βάση τὴν ἀνάλυση τοῦ Κάντ: Ἡθικῶς ἀνεπίτρεπτοι σκοποὶ θὰ ἦταν ὅσοι κατὰ κάποιον τρόπο θὰ κατέπραφαν ἢ θὰ παραβιάζαν τὴν ἀνθρώπινη ιδιότητα, εἴτε στὸ πρόσωπο τοῦ ἀτόμου τοῦ ὁποίου εἶναι σκοποὶ εἴτε στὸ πρόσωπο τρίτων, καὶ προφανῶς δὲν ἔχουμε καθῆκον νὰ βοηθοῦμε γιὰ νὰ πραγματοποιῶνται τέτοιοι εἰδῶς σκοποὶ. Ἀντιθέτα, ἀφοῦ τὸ καθῆκον νὰ βοηθοῦμε στὸ νὰ πραγματοποιῶνται οἱ εἰθικῶς σκοποὶ τῶν ἄλλων συνάγεται ἀπὸ τὸ γενικὸ καθῆκον μᾶς νὰ διαφυλάσσουμε καὶ νὰ παράγουμε τὴν ἀνθρώπινη ιδιότητα, μποροῦμε νὰ ὑπηρετοῦμε ἕνα τέτοιο καθῆκον μόνον ὅταν οἱ ἐκιάστε εἰθικῶς σκοποὶ εἶναι οἱ ἴδιοι λογικῶς συ-